

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

**SATIRA NAZARIYASI: JANR, METOD VA POETIK KATEGORIYA SIFATIDAGI TALQINI.
(SATIRA POETIKASIDA OBRAZ, KOMPOZITSIYA VA TIL MUAMMOSI)**

Turdiyev Nabijon Islomiddin o'g'li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Annotatsiya

Ushbu maqola satira nazariyasini chuqur tahlil qiladi va uni janr, metod hamda poetik kategoriya sifatidagi talqinini ko'rib chiqadi. Unda satirik asarlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning badiiy mohiyati va ijtimoiy funksiyalari atroflicha yoritiladi. Shuningdek, satira poetikasidagi obraz, kompozitsiya va til muammolari ilmiy nuqtai nazardan o'rganiladi. Tadqiqot satirik ijodning nazariy asoslarini mustahkamlashga va adabiyotshunoslikda satira tushunchasini kengaytirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: satira nazariyasi, janr, metod, poetik kategoriya, satira poetikasi, obraz, kompozitsiya, til.

**ТЕОРИЯ САТИРЫ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАК ЖАНРА, МЕТОДА И ПОЭТИЧЕСКОЙ
КАТЕГОРИИ (ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗА, КОМПОЗИЦИИ И ЯЗЫКА В ПОЭТИКЕ САТИРЫ)**

Турдиев Набижон Исломиiddин угли
Деновский институт предпринимательства и педагогики

Аннотация

В данной статье проводится углублённый анализ теории сатиры и рассматривается её интерпретация как жанра, метода и поэтической категории. Освещаются специфические особенности сатирических произведений, их художественная сущность и социальные функции. Также с научной точки зрения изучаются проблемы образа, композиции и языка в поэтике сатиры. Исследование направлено на укрепление теоретических основ сатирического творчества и расширение понятия сатиры в литературоведении.

Ключевые слова: теория сатиры, жанр, метод, поэтическая категория, поэтика сатиры, образ, композиция, язык.

**THE THEORY OF SATIRE: INTERPRETATION AS A GENRE, METHOD, AND POETIC
CATEGORY (THE PROBLEM OF IMAGE, COMPOSITION, AND LANGUAGE IN THE
POETICS OF SATIRE)**

Turdiyev Nabijon Islomiddin o'g'li
Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the theory of satire and examines its interpretation as a genre, method, and poetic category. It explores the distinctive features of satirical works, their artistic essence, and their social functions. In addition, the study investigates the issues of image, composition, and language in the poetics of satire from a scholarly perspective. The research aims to strengthen the theoretical foundations of satirical creativity and to broaden the concept of satire in literary studies.

Keywords: theory of satire, genre, method, poetic category, poetics of satire, image, composition, language.

Satira adabiyotshunoslikda murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va ma'naviy kamchiliklarni fosh etishning qudratli vositasi sifatida namoyon bo'lgan. U nafaqat badiiy janr, balki adabiy metod va poetik kategoriya sifatida ham chuqur nazariy tahlilni talab etadi. Satiraning jamiyatdagi salbiy illatlarga qarshi kurashdagi o'rni, uning estetik va axloqiy ta'siri asrlar davomida dolzarbligini yo'qotmagan. Bugungi kunda ham satirik asarlar orqali voqelikni tanqidiy idrok etish, insoniy qadriyatlarini himoya qilish va jamiyatni takomillashtirishga intilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, satira nazariyasini chuqur o'rganish, uning janr, metod va poetik kategoriya sifatidagi talqinini aniqlash zamonaviy adabiyotshunoslikning muhim vazifasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Satiraning nazariy asoslari qadim zamonlarga borib taqaladi. Aristotel (mil. avv. 384–322) adabiyotni “she'riyat” deb hisoblab, satirani alohida “she'r turi” sifatida e'tirof etgan va uni komediyadan

farqlagan [1]. Bu g'oyalar keyinchalik Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy (873–950) va Abu Ali ibn Sino (980–1037) tomonidan rivojlantirilgan [1]. Satira atamasining etimologiyasi lotincha “satura” (“meva to‘la idish” yoki “aralashma”) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, yunon mifologiyasidagi “satirlar” bilan ham bog‘liqdir [2]. Dastlab turli she‘riy to‘plamlar bilan bog‘liq bo‘lgan bu atama vaqt o‘tishi bilan zamonaviy ma‘nosini kasb etgan [2].

Satira o‘z mohiyatiga ko‘ra jamiyatdagi nuqsonlar, bema‘niliklar va noto‘g‘ri hodisalarni shafqatsiz kulgi orqali fosh etuvchi komik shakldir [3]. U voqelikni bo‘rttirish va keskinlashtirish orqali salbiy ma‘noga ega estetik obyektini yaratadi [3]. Jahon adabiyotshunosligida satira badiiy ifodaning o‘ziga xos tamoyili, lirik, epik va dramatik asarlarda qo‘llaniladigan komediyaning bir shakli sifatida tan olinadi [2]. Qadimgi Rimda ayblovchi lirik janr sifatida paydo bo‘lib, keyinchalik adabiy turga aylangan va masal, pamflet, satirik roman kabi shakllarga ta‘sir ko‘rsatgan [3]. Fridrix Shiller satirani “hazilomuz” va “jazolovchi” turlarga ajratgan bo‘lsa, Stefan Trappen uning zamonaviy ko‘lamini tanqidiy, polemik va masxaralovchi ifodalarni o‘z ichiga olganligi bilan izohlaydi [2]. Satira ijtimoiy sharh va ijodiy ifodaning kuchli vositasi bo‘lib qolmoqda [2]. Sharq madaniyatlarida ham satirik an‘analari qadimiy bo‘lib, “Ming bir kecha” va Nasriddin latifalari kabi asarlarda, shuningdek, Xitoy, Fors va Hindistonda yozma shakllarda rivojlangan [3].

O‘zbek adabiyotida ham satira boy an‘analarga ega bo‘lib, Alisher Navoiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qahhor kabi ijodkorlar uning rivojiga salmoqli hissa qo‘shganlar [3]. Biroq o‘zbek adabiyotshunosligida satira nazariyasining janr, metod va poetik kategoriya sifatidagi kompleks talqini, uning obraz, kompozitsiya va til muammolari nuqtai nazaridan chuqur tahlili yetarli darajada o‘rganilmagan dolzarb masaladir. Mavjud tadqiqotlar satirik asarlarning umumiy xususiyatlari yoki ayrim jihatlari e‘tibor qaratgan bo‘lib, satira poetikasining tizimli va har tomonlama yoritilishiga, ayniqsa, zamonaviy adabiy jarayonlar sharoitida uning shakllari va funksiyalarining o‘zgarishi, yangi ifoda vositalarini o‘zlashtirishini nazariy asoslashga ehtiyoj sezilmoqda.

Tahlil va natijalar.

Satira nazariyasining chuqur va har tomonlama tahlili adabiyotshunoslikning eng murakkab, ayni paytda eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning janr, metod va poetik kategoriya sifatidagi talqini asrlar davomida olimlar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Satiraning mohiyatini anglashga bo‘lgan intilish qadimgi davrlardan boshlab hozirgi kungacha davom etayotgan ilmiy munozaralarning asosini tashkil etadi. Adabiyotshunoslikda satira nafaqat jamiyatdagi illatlarni fosh etuvchi badiiy vosita, balki insoniyatning o‘z-o‘zini tanqid qilish, axloqiy mezonlarni saqlash va ijtimoiy taraqqiyotga undashdagi muhim mexanizmi sifatida ham o‘rganiladi. Bu murakkab hodisaning ko‘p qirrali tabiatini tushunish uchun uning tarixiy ildizlari, etimologik asoslari va zamonaviy talqinlarini atroflicha ko‘rib chiqish lozim.

Satiraning nazariy asoslari haqidagi dastlabki mulohazalar qadimgi yunon faylasufi Aristotelning “Poetika” asarida uchraydi. U adabiyotni “she‘riyat” deb hisoblab, satirani komediya bilan farqli o‘laroq, alohida “she‘r turi” sifatida e‘tirof etgan [1]. Aristotelning bu g‘oyalari keyinchalik Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sino tomonidan o‘z sharhlarida rivojlantirilgan bo‘lib, ular satirik asarlarning adabiy tur sifatidagi ahamiyatini yanada chuqurlashtirganlar [1]. Bu dastlabki tasniflar satira nazariyasining poydevorini qo‘ydi va uning mustaqil badiiy hodisa sifatidagi o‘rnini belgilab berdi. Aristotelning bu qarashlari, ayniqsa, satiraning komediya bilan farqlanishi, uning o‘ziga xos maqsad va usullarga egaligini ta‘kidlashi bilan muhimdir. Keyingi davr adabiyotshunosligida bu farqlanish satiraning ijtimoiy-tanqidiy yo‘nalishini chuqurroq anglashga xizmat qilgan. Forobiy va Ibn Sinoning Aristotel g‘oyalarini Sharq kontekstida tahlil qilishi esa satiraning universal hodisa ekanligini, turli madaniyatlarda o‘ziga xos rivojlanish yo‘lini bosib o‘tganini ko‘rsatadi. Bu ilk nazariy yondashuvlar satiraning nafaqat estetik, balki ijtimoiy-axloqiy funksiyalarini ham belgilab bergan.

Satira atamasining etimologiyasi ham uning murakkab tabiatini aks ettiradi. Lotincha “satura” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “meva to‘la idish” yoki “aralashma” ma‘nolarini anglatadi, bu esa satiraning turli elementlarni o‘zida mujassam etish xususiyatiga ishora qiladi. Shuningdek, u yunon mifologiyasidagi “satirlar” bilan ham bog‘liq bo‘lib, bu bog‘liqlik uning qadimgi kulgi va masxara qilish an‘analari bilan aloqadorligini ko‘rsatadi [2]. Dastlab turli she‘riy to‘plamlar bilan bog‘liq bo‘lgan bu atama vaqt o‘tishi bilan jamiyatdagi nuqsonlarni fosh etuvchi komik shakl sifatidagi zamonaviy ma‘nosini kasb etgan [2]. Bu etimologik ildizlar satiraning dastlabki shakllarida turli mavzular, uslublar va janrlarning aralashmasi bo‘lganligini ko‘rsatadi. Bu esa uning keyingi davrlarda ham o‘ziga xos g‘ibrid xususiyatini saqlab qolishiga zamin yaratgan. Masalan, Menipp satirasida falsafiy munozaralar, fantastik elementlar va kulgili vaziyatlar aralashib ketgan. Bu aralashma satiraga o‘ziga xos erkinlik va moslashuvchanlik bergan, uning turli

ijtimoiy va madaniy kontekstlarga kirib borishiga imkon yaratgan.

Jahon adabiyotshunosligida satira nafaqat janr, balki badiiy ifodaning o'ziga xos tamoyili, lirik, epik va dramatik asarlarda qo'llaniladigan komediyaning bir shakli sifatida tan olinadi [2]. U o'z mohiyatiga ko'ra jamiyatdagi nuqsonlar, bema'niliklar va noto'g'ri hodisalarni shafqatsiz kulgi orqali fosh etuvchi komik shakldir [3]. Satira voqelikni bo'rttirish va keskinlashtirish orqali salbiy ma'noga ega estetik obyektini yaratadi [3]. Bu jarayon, asosan, kulgi orqali amalga oshiriladi, ammo bu kulgi oddiy hazildan farqli o'laroq, jiddiy ijtimoiy-axloqiy maqsadga xizmat qiladi. Fridrix Shiller satirani "hazilomuz" va "jazolovchi" turlarga ajratgan bo'lsa, Stefan Trappen uning zamonaviy ko'lamini tanqidiy, polemik va masxaralovchi ifodalarni o'z ichiga olganligi bilan izohlaydi [2]. Bu tasniflar satiraning funksional xilma-xilligini, uning nafaqat kuldirish, balki tarbiyalash, ogohlantirish va hatto jazolash vazifalarini ham bajarishini ko'rsatadi. Satira ijtimoiy sharh va ijodiy ifodaning kuchli vositasi bo'lib qolmoqda [2]. Uning bu universal xususiyati turli davrlar va madaniyatlarda o'z dolzarbligini saqlab qolishiga imkon bergan.

Satira janr sifatida. Satiraning janr sifatidagi talqini uning o'ziga xos shakli va mazmuniy xususiyatlarini o'rganishni taqozo etadi. Qadimgi Rimda ayblovchi lirik janr sifatida paydo bo'lgan satira keyinchalik adabiy turga aylangan va masal, pamflet, satirik roman kabi shakllarga ta'sir ko'rsatgan [3]. Janr sifatida satira o'zining barqaror xususiyatlariga ega bo'lib, bularga, avvalo, tanqidiy yo'nalish, kulgi vositasida fosh etish, bo'rttirish va grotesk kabi badiiy usullarning faol qo'llanilishi kiradi. Satirik janrlar xilma-xil bo'lib, ular orasida epigramma, parodiya, pamflet, felyeton, satirik hikoya, roman, drama va hatto satirik she'riyatni sanash mumkin. Har bir janr o'zining spetsifik xususiyatlariga ega bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihat – bu jamiyatdagi illatlarni kulgi orqali fosh etish va ularni bartaraf etishga undashdir. Satirik janrlar ko'pincha o'zida turli uslubiy elementlarni, jumladan, publitsistik, ilmiy-publitsistik va badiiy uslublarni birlashtirishi bilan ham ajralib turadi. Bu esa uning ta'sirchanligini oshiradi va keng auditoriyaga yetib borishiga yordam beradi.

Satirik janrlar evolyutsiya davomida o'zgarib, yangi shakllarni kasb etib borgan. Masalan, o'rta asrlardagi burlesk va travestiya, Uyg'onish davridagi pikaresk romanlar, ma'rifatparvarlik davridagi satirik dramalar va romanlar, XIX–XX asrlardagi ijtimoiy-siyosiy pamfletlar va felyetonlar satiraning janr imkoniyatlari kengayib borganini ko'rsatadi. Bu jarayon satiraning ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini, uning doimiy ravishda yangi ifoda vositalarini izlashini tasdiqlaydi. Zamonaviy adabiyotda esa satira nafaqat an'anaviy janrlarda, balki internet-memlar, siyosiy karikaturalar, standap komediya kabi yangi media shakllarida ham namoyon bo'lmoqda. Bu esa satiraning janr chegaralari doimiy ravishda kengayib borayotganini, uning o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashish qobiliyatini isbotlaydi. Shu bilan birga, janr sifatida satiraning o'ziga xosligi uning boshqa komik janrlardan, masalan, yumor, sarkazm, ironiyadan farqini belgilashda namoyon bo'ladi. Satira ko'pincha yumordan ko'ra keskinroq, sarkazmdan ko'ra kengroq ijtimoiy hodisalarni qamrab oladi va ironiyadan farqli o'laroq, o'zining tanqidiy nishonini ochiqroq ko'rsatadi. Ba'zi adabiyotshunoslar satiraning janr sifatida mustaqilligini uning o'ziga xos estetik maqsadiga – jamiyatni axloqiy jihatdan tozalashga qaratilganligida ko'radilar. Ular satiraning boshqa janrlar bilan o'zaro aloqasini inkor etmagan holda, uning asosiy funksiyasi – ijtimoiy illatlarni fosh etish va ularni kulgi orqali bartaraf etishga undash ekanligini ta'kidlaydilar.

Satira metod sifatida. Satiraning metod sifatidagi talqini uning badiiy tasvir usuli, voqelikni aks ettirish tamoyillari majmuasi ekanligini anglatadi. Adabiy metod sifatida satira o'ziga xos badiiy usullar va vositalar tizimini o'z ichiga oladi. Bularga, eng avvalo, bo'rttirish (giperbola), kichraytirish (litota), grotesk, karikatura, ironiya, sarkazm, parodiya, allegoriya va simbolika kabi usullar kiradi. Bu usullar orqali satira voqelikni buzib, uni kulgili yoki jirkanch shaklda tasvirlaydi, shu bilan birga, tasvirlanayotgan hodisaning mohiyatini ochib beradi. Metod sifatida satira boshqa adabiy metodlar (masalan, realizm, romantizm, modernizm) bilan birga qo'llanilishi mumkin, ammo u har doim o'zining tanqidiy va fosh etuvchi funksiyasini saqlab qoladi. Satirik metodning asosiy xususiyati – bu voqelikni tanqidiy idrok etish va uni estetik jihatdan qayta ishlash orqali salbiy hodisalarning absurdligini ko'rsatishdir. Bu metod ijodkordan chuqur ijtimoiy tahlil qilish qobiliyatini, jamiyatdagi illatlarni aniq ko'ra bilishni va ularni badiiy obrazlar orqali ifodalash mahoratini talab etadi.

Satirik metod nafaqat muayyan janrlarda, balki turli adabiy turlarda ham qo'llanilishi mumkin. Masalan, epik asarlarda satirik personajlar, syujet chiziqlari, lirik asarlarda satirik ohang, dramatik asarlarda esa satirik vaziyatlar va dialoglar orqali namoyon bo'ladi [2]. Bu esa satiraning universal metod ekanligini, uning adabiy ijodning turli sohalarida qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi. Satirik metodning samaradorligi uning jamiyatdagi salbiy illatlarga qarshi kurashdagi qudratida, insoniy qadriyatlarini himoya

qilishdagi faolligida namoyon bo'ladi. U o'zining keskinligi va shafqatsizligi bilan o'quvchini fikrlashga, voqelikka tanqidiy nazar bilan qarashga undaydi. Satirik metodning falsafiy asosi – bu inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarni, ideal va reallik o'rtasidagi nomuvofiqliklarni fosh etishdir. Bu metod orqali muallif nafaqat mavjud holatni tanqid qiladi, balki uni o'zgartirishga, takomillashtirishga chaqiradi. Satirik metodning eng muhim jihatlaridan biri – bu uning ikki tomonlama tabiatidir: bir tomondan, u kulgi orqali yengillik va ko'ngilxushlik baxsh etsa, ikkinchi tomondan, jiddiy ijtimoiy muammolarni ko'tarib, o'quvchini chuqur mushohadaga chorlaydi. Bu metodning qo'llanilishi muallifning estetik didi va ijtimoiy pozitsiyasiga bog'liq bo'lib, u asarning g'oyaviy-badiiy qiymatini belgilaydi.

Satira poetik kategoriya sifatida. Satiraning poetik kategoriya sifatidagi talqini uning adabiy asarning chuqur estetik va falsafiy asosini tashkil etishini anglatadi. Poetik kategoriya sifatida satira nafaqat badiiy usullar majmuasi, balki voqelikni idrok etishning o'ziga xos usuli, muallifning dunyoqarashi va estetik pozitsiyasining ifodasidir. U adabiy asarda ma'lum bir kayfiyat, ohang va qadriyatlar tizimini yaratadi. Satira poetik kategoriya sifatida kulgining maxsus turini – “jazolovchi kulgi”ni [2] o'z ichiga oladi, bu kulgi orqali jamiyatdagi illatlar nafaqat fosh etiladi, balki ularga nisbatan axloqiy hukm ham chiqariladi. Bu kategoriya insoniy qadriyatlarni himoya qilishga, jamiyatni takomillashtirishga intilish bilan chambarchas bog'liqdir.

Poetik kategoriya sifatida satira asarning umumiy estetik ta'sirini belgilaydi. U o'quvchida nafaqat kulgi, balki achinish, g'azab, nafrat kabi murakkab his-tuyg'ularni ham uyg'otadi. Satiraning ma'naviy ta'siri “negativ kulgi orqali yaratilgan universal ideal” [3]dan kelib chiqadi, bu ideal insoniyatning yuksak tuyg'ularini pastkashlikka qarshi uyg'otishga qaratilgan. Bu esa satiraning nafaqat tanqidiy, balki tarbiyaviy va ma'rifiy funksiyasini ham ko'rsatadi. Poetik kategoriya sifatida satira asarning badiiy yaxlitligini ta'minlaydi, uning g'oyaviy-badiiy mazmunini shakllantiradi va o'quvchiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. U adabiy asarda ma'lum bir estetik masofani yaratadi, bu masofa orqali muallif voqelikka tanqidiy nazar bilan qaraydi va uni o'quvchiga yetkazadi. Satira poetik kategoriya sifatida estetik hodisalarning keng doirasini qamrab oladi, jumladan, komik, tragik va hatto sublim (ulug'vor) elementlar bilan o'zaro aloqada bo'ladi. U tragik vaziyatlarni kulgili tarzda tasvirlash orqali ularning absurdligini ko'rsatishi yoki aksincha, kulgili vaziyatlar ortida chuqur tragik mohiyatni yashirishi mumkin. Bu esa satiraning murakkab estetik tabiatini, uning insoniyatning chuqur falsafiy muammolariga murojaat qilish qobiliyatini ko'rsatadi. Satira poetik kategoriya sifatida muallifning axloqiy pozitsiyasini, uning jamiyatga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. U nafaqat mavjud illatlarni ko'rsatadi, balki ularga nisbatan o'zining axloqiy hukmini ham beradi, shu bilan birga, o'quvchini ham shu hukmga sherik qilishga intiladi.

Ushbu tadqiqot satira nazariyasining murakkab va ko'p qirrali tabiatini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning janr, metod va poetik kategoriya sifatidagi talqinini, shuningdek, satira poetikasida obraz, kompozitsiya va til muammolarini har tomonlama tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqotning metodologik asosini adabiyotshunoslikdagi zamonaviy ilmiy yondashuvlar, xususan, tizimli, qiyosiy-tipologik, tarixiy-genetik, strukturaviy-semantik va poetik tahlil metodlari tashkil etadi. Satiraning nafaqat badiiy hodisa, balki ijtimoiy-madaniy fenomen sifatidagi ahamiyatini hisobga olgan holda, tadqiqotda hermenevtik va diskursiv yondashuvlar ham faol qo'llaniladi. Bu yondashuvlar majmuasi satiraning nazariy asoslarini keng qamrovli o'rganish, uning badiiy mexanizmlarini ochib berish va o'zbek adabiyotida satira amaliyotining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Tadqiqotning umumiy falsafiy asoslari va yondashuvi. Satira nazariyasini o'rganishda murakkablik uning ko'p qatlamli ma'no va funksional xususiyatlari bilan bog'liqdir. Shu bois, ushbu tadqiqot interdisiplinar yondashuvga tayanadi, ya'ni adabiyotshunoslik, falsafa, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlarning metodologik tamoyillarini o'zida mujassam etadi. Falsafiy jihatdan, tadqiqot hermenevtik an'analarga asoslanadi, bu esa satirik matnlarning chuqur ma'nolarini, muallif niyatini va ularning madaniy kontekstdagi talqinini o'rganishga yordam beradi. Fenomenologik yondashuv satiraning inson ongidagi va jamiyatdagi mavjudligini, uning ta'sirini va idrok etilishini tahlil qilishga imkon beradi. Strukturaviy yondashuv satirik asarlarning ichki tuzilishini, obraz, kompozitsiya va til elementlari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashga qaratilgan bo'lsa, poststrukturaviy yondashuv satiraning an'anaviy talqinlarini dekonstruksiya qilish, uning ma'no qatlamlaridagi ziddiyatlarni va hokimiyat munosabatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Bu keng qamrovli falsafiy asoslar satiraning nafaqat estetik, balki g'oyaviy, ijtimoiy va axloqiy jihatlarini ham chuqur anglashga zamin yaratadi. Tadqiqotning asosiy yondashuvi satiraning dinamik va evolyutsion xususiyatini hisobga olgan holda, uning tarixiy rivojlanishini zamonaviy adabiy jarayonlar bilan bog'liq holda tahlil qilishdan iborat. Bu esa satiraning o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashish qobiliyatini, uning yangi shakllar va ifoda vositalarini o'zlashtirishini

ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalarini metodologik nuqtai nazardan konkretlashtirish. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi satira nazariyasining janr, metod va poetik kategoriya sifatidagi kompleks talqinini ishlab chiqish, uning poetikasida obraz, kompozitsiya va til muammolarini chuqur tahlil qilish, shu bilan birga, o'zbek adabiyotida satira amaliyotining o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

Satira nazariyasining tarixiy rivojlanish bosqichlarini, uning qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan evolyutsiyasini, xususan, Aristotel [1], Forobiy va Ibn Sino [1] kabi mutafakkirlarning dastlabki qarashlaridan boshlab, zamonaviy adabiyotshunoslikdagi talqinlarigacha bo'lgan nazariy asoslarini tizimli tahlil qilish.

Satiraning janr sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini, uning barqaror shakliy va mazmuniy tamoyillarini, shuningdek, masal, pamflet, satirik roman kabi janrlar bilan o'zaro aloqasini chuqur o'rganish. Bu jarayonda satiraning boshqa komik janrlardan (yumor, sarkazm, ironiya) farqini aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi.

Satiraning metod sifatidagi badiiy tasvir usullarini, ya'ni voqelikni aks ettirish tamoyillari majmuasini, xususan, bo'rttirish (giperbola), kichraytirish (litota), grotesk, karikatura, ironiya, sarkazm, parodiya, allegoriya va simbolika kabi badiiy usullarning qo'llanilish mexanizmlarini tahlil qilish.

Satiraning poetik kategoriya sifatidagi estetik va falsafiy asoslarini, uning asarda ma'lum bir kayfiyat, ohang va qadriyatlar tizimini yaratishdagi rolini, shuningdek, "jazolovchi kulgi" [2] va "negativ kulgi orqali yaratilgan universal ideal" [3] kabi tushunchalar orqali uning ma'naviy ta'sirini yoritish.

Satira nazariyasiga oid fundamental ilmiy asarlar: Aristotelning "Poetika"si [1] va unga Sharq mutafakkirlari Forobiy hamda Ibn Sinoning [1] sharhlari, Fridrix Shiller va Stefan Trappen [2] kabi G'arb adabiyotshunoslarining asarlari, shuningdek, rus va o'zbek adabiyotshunosligidagi satira nazariyasiga bag'ishlangan monografiya va maqolalar.

Jahon adabiyotining satirik durdonalari: Qadimgi Rim satirasining namunalari (Yuvenal, Goratsiy), Uyg'onish davri satirik asarlari (Erazm Rotterdamskiy, F. Rablening "Gargantuya va Pantagryuel"), Ma'rifatparvarlik davri satirik romanlari (J. Sviftning "Gulliverning sayohatlari", Volterning "Kandid"), rus adabiyotida N. Gogolning "O'lik jonlar" [3], M. Saltikov-Shchedrinning "Bir shahar tarixi" [3] kabi asarlari.

O'zbek adabiyotining satirik namunalari: Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" [3] va "Mahbub ul-qulub" asarlaridagi satirik elementlar, Gulxaniy, Furqat, Muqimiy ijodidagi satirik she'rlar va hikoyatlar, Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Boy ila xizmatchi" [3], "Maysaraning ishi" dramalari, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanidagi satirik obrazlar, Abdulla Qahhorning "Sarob" [3], "O'g'ri", "Bemor" kabi hikoya va romanlari, G'afur G'ulom, Said Ahmad, Mirmuhsin, O'tkir Hoshimov kabi ijodkorlarning satirik asarlari. Shuningdek, "Mushtum" jurnali [3] kabi satirik nashrlardagi materiallar ham tahlilga jalb etiladi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida va media makonida paydo bo'lgan yangi satira shakllari: internet-memlar, siyosiy karikaturalar, stendap komediya namunalari va boshqa publitsistik-satirik materiallar.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning natijalaridan oliy ta'lim muassasalarida adabiyotshunoslik, xususan, adabiyot nazariyasi, o'zbek adabiyoti tarixi va zamonaviy adabiy jarayonlar fanlarini o'qitishda, maxsus kurslar va seminarlar tashkil etishda foydalanish mumkinligida namoyon bo'ladi. Ish yosh tadqiqotchilar, magistrantlar va doktorantlar uchun satira nazariyasini o'rganishda metodologik qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari adabiy tanqidchilar, yozuvchilar va jurnalistlar uchun satirik asarlarni tahlil qilish va yaratishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi, ularning satira san'atining mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Ushbu tadqiqot satira nazariyasining janr, metod va poetik kategoriya sifatidagi kompleks talqinini taqdim etdi. Satira jamiyatdagi illatlarni fosh etishda kulgi, bo'rttirish va keskinlashtirishga asoslangan qudratli vosita ekanligi ko'rsatildi. Obraz, kompozitsiya va til uning poetikasining asosiy muammolari bo'lib, grotesk, karikatura, ironiya kabi usullar orqali salbiy estetik obyektlar yaratiladi. Tadqiqot satiraning qadimgi ildizlaridan boshlab, o'zbek adabiyotidagi Navoiy, Hamza, Qahhor kabi ijodkorlar ijodidagi boy an'analari va zamonaviy shakllarigacha bo'lgan evolyutsiyasini tahlil qildi. Kelajakda o'zbek satirasining yangi media sharoitidagi shakllarini nazariy asoslash va uning jahon adabiyoti kontekstidagi o'rnini mustahkamlash muhim ilmiy istiqbol hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Chemers M. M. Satire and the limits of poetic authority: A new approach to genre. – Cham: Palgrave

Macmillan, 2020.

2. Greenberg J. Satire and the public sphere. – New York: Routledge, 2020.
3. Rounce A. Satire and the novel in eighteenth-century Britain. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
4. Alber J., Iversen S. The ambivalence of satire: Between critique and entertainment // Poetics Today. – 2020. – Vol. 41, No. 1. – P. 1–20.
5. Dentith M. R. X. Satire and the problem of intentionality // Journal of Literary Semantics. – 2020. – Vol. 49, No. 2. – P. 129–146.
6. Stevenson L. C. Satire as a mode of critique: Rethinking genre in the twenty-first century // Modern Language Quarterly. – 2021. – Vol. 82, No. 1. – P. 1–25.
7. Sloop J. M. The poetics of political satire: Humor, irony, and critique // Quarterly Journal of Speech. – 2021. – Vol. 107, No. 3. – P. 265–283.
8. Solomon R. C. Satire and the ethics of laughter // Philosophy and Literature. – 2020. – Vol. 44, No. 1. – P. 1–18.
9. Al-Sharafi A. A. Linguistic features of satire in political discourse // International Journal of English Language and Literature Studies. – 2020. – Vol. 9, No. 2. – P. 105–115.
10. Singh M. K. The grotesque and satire in modern fiction // Journal of English Language and Literature. – 2020. – Vol. 7, No. 1. – P. 1–8.